

МУЗИКАЛНА ИСТОРИЯ

Александър Кръстев и неговата следа в културно-музикалния живот на Варна

Звездалина Коларова

1. Личността Александър Кръстев

„Александър Кръстев влиза в историята на българската музика като един от представителите на първото поколение български композитори. [...] Трудно е да се определи кое играе главна роля в неговия живот, защото той върши всичко толкова пламенно и всеотдайно, влага в работата си цялата своя енергия и всичките си знания.[...] Той не е създал нито симфония, нито опера или оперета, не е блестял като изпълнител на нито един концертен подиум, но музиката му е сближила хиляди хора. [...] В биографията му също няма ярки страници, няма никакви „героични дела“. Той е просто човек-обикновен, малко строг и в същото време неудържимо жизнен и весел, безкрайно предан на хората и на изкуството, посветил на тях дарбата и любовта си.“¹

Александър Кръстев е композитор, хоров диригент, музикален педагог и деец. Представител е на т. нар. „първо поколение“ български композитори. Роден е на 1 февруари 1879 г. във Видин. През 1897 г. завършва Силистренското педагогическо училище с цигулка и работи за кратко като начален учител в родния си град. В този период се запознава с учителката Анастасия Симеонова, която няколко години по-късно става негова жена.

¹ Гайтанджиев, Генчо. Александър Кръстев. София, 1962, с. 3 – 4.

След кратката преподавателска дейност във Видин Александър Кръстев заминава да учи в Загребската музикална академия. През 1901 г. завършва Академията със златен медал и се връща отново в България, като става учител по пеене и музика в Държавното педагогическо и III-класно училище в Лом. По негова инициатива през 1903 г. се основава Български музикален съюз, а по негово предложение започва и издаването на „Музикален вестник“. До 1907 г. е учител в Ломското училище, където създава първия си сборник с училищни песни. На следващата година заминава за Варна, където прекарва 38 години. Този период е най-зрелият и плодовит в неговия живот. Дейността му в града е многостранна. Започва като преподавател в Девическата гимназия и успоредно с това става диригент на хора и оркестъра на музикалното дружество „Гусла“, хор „Морски звуци“ и Катедралния хор. През 1942 г. е провъзгласен за почетен член на Дружеството на църковно-хоровите диригенти в България. Той дава сериозен принос за обогатяването и разнообразяването на музикалния живот във Варна. Участва и е инициатор за създаването на много музикални институции в града, откроявайки се като една от най-значимите фигури в културно-музикалния живот на Варна и страната. Умира на 11 юли 1945 г.

2. Ранни години и живот до 1907 година

Още като малък Кръстев се отличава с развит музикален слух и изяви музикални способности. Роден е в голямо семейство – баща му Кръстю и майка му имат четири дъщери и трима сина. Самият Александър Кръстев в разговори с дъщеря си често споделя за трудното си детство:

„Труден, много труден беше животът ми. По нямане на средства учих без учебници. Понякога заемах учебници от по-заможните си другари.

Когато връщам учебника на богатия син, понасях за негово злорадо удоволствие по два юмука в гърба – завиждаше ми, че моят успех е отличен, а той само разнася пълната си чанта с учебници и тетрадки, за да се породи у него желание да ги отвори.“²

Въпреки бедността в дома на бай Кръстю песните никога не стихват. Така Александър Кръстев израства с обич и уважение към народната песен. На деветгодишна възраст той изгубва родителите си и остава сирак. Поради явните си музикални способности Кръстев е приет в пансиона за бедни ученици във Видин, където завършва основното училище и четвърти клас, след което продължава образованието си като стипендиант в Силистренското педагогическо училище (1894 – 1897).

Там той получава първите си по-сериозни знания от преподавателя по цигулка Тодор Недков. Във втори курс Александър Кръстев става водач на вторите цигулки на първия в училището ученически оркестър, а за завършването му като първенец на курса му е възложено да подготви и дирижира училищен хор и оркестър. След завършването на училището Александър Кръстев работи една година като начален учител във Видин. Там той организира хор от 160 деца и с него изнася различни музикални програми.

Във Видин той се среща с Анастасия Симеонова. Техните взаимоотношения бързо се задълбочават и малко след запознанството си те се сгодяват. Двамата решават Александър Кръстев да продължи музикалното си образование в Загребската музикална академия, а Анастасия да остане да преподава във Видин и да му помага с финансовата издръжка. Така през 1899 г. той записва специалност композиция при проф. Вилко Новак и започва да изучава руската, хърватската и италианската музика, като по този начин се

² Ранкова, Велислава. Александър Кръстев. София, 1980, с. 12.

оформя като композитор. През 1901 г. завършва Музикалната академия със златен медал и полага изпит за учителска правоспособност, който му дава право да преподава във всички средни училища на Австро-Унгарската империя. Въпреки това право той се връща в България и същата година е назначен за редовен учител по музика и пеене в Ломското педагогическо училище.

Александър Кръстев бързо навлиза в културния живот на града. Става инициатор на много музикални утра, вечеринки и концерти и бързо се превръща в ръководител на градския музикален живот. Основава хор и струнен оркестър, чиито диригент е. Също така създава тамбурашки оркестър, което било негова цел още като студент в Загреб³. Кръстев е уважаван преподавател в училището както от ученици, така и от колеги.

„Александър Кръстев беше отличен преподавател по пеене и цигулка. Сърцато и с голямо разбиране водеше учителската практика по тези предмети, грижеше се за бъдещите първоначални учители с бащинско чувство. Беше веселяк и се шегуваше с нас безобидно. Всестранна беше и неговата извънучилищна работа.“⁴

Това са думи на Георги Митев, прогимназиален учител. Друг възпитаник на Кръстев казва, че „след Александър Кръстев в Ломското педагогическо училище не е имало друг такъв вещ учител, музикант и музикален творец“⁵.

Лом е рожденото място на първите хорови и солови творби на композитора. Много от тях прозвучават за пръв път, изпълнени от ученическия и от гражданския хор или от местните изпълнители, които са

³ Каранов, Йордан. Александър Кръстев. Варна, 1971, с. 10.

⁴ Писма, запазени в семейния архив. – Цит. по: Ранкова, В. Цит. съч., с. 18.

⁵ Пак там.

развили музикалните си способности под ръководството на Александър Кръстев.

Той работи в Лом шест години, но не се задоволява само с учителска и музикалнообществена дейност в града. През 1903 г. заедно с учителите Михаил Константинов и Нено Димов изпраща писма-покани до колегите си в цяла България за свикване на първия музикален конгрес. Тяхната инициатива се осъществява на 10 август същата година. На първото заседание Кръстев изнася пред 25 души доклад на тема: „Историческото развитие на обучението по пеене във връзка с методите на този предмет“. На конгреса той е избран за член на комисията, която да изработи проектопрограма за обучението по пеене. По негово предложение било решено да започне издаването на „Музикален вестник“.

Александър Кръстев става един от най-дейните сътрудници на вестника. В него той публикува различни свои доклади и рецензии, както и доста свои песни. В първия брой излиза негов доклад на тема „Върху ритъма и мелодията на народните песни“. Централен дял в дейността му на публицист заемат въпросите, свързани пряко или косвено с музикалното възпитание и образование, като например: „Пеенето в програмата на мъжките гимназии“, „Причините за неуспеха за пението в нашите училища“, „Що може да се направи за преуспяване на музикалното изкуство у нас?“ и др. В своята статия „Седмичните часове по пение в програмата на мъжките гимназии“ Александър Кръстев споделя:

„Ако искаме да подигнем нашия народ в музикално-художествена страна, трябва да захванем това основно в училището; имаме ли ученици, които умеят да пеят, да ценят и да се наслаждават от хубава музика, ще имаме и такива граждани.“

Той предлага музикалното училище да дава безплатни уроци на бедните ученици и да устройва често безплатни ученически продукции. И така, с пораснал опит, смели планове и дръзновение Александър Кръстев заминава във Варна, където прекарва близо четиридесет години от живота си като педагог, диригент, музикален общественик и деец.

3. Творческа и педагогическа дейност във Варна от 1908 г.

Преди пристигането на Александър Кръстев варненският музикален живот е ръководен от Добри Христов. Христов заминава за София през 1907 г. и остава там до края на живота си. Наследството, което той оставя, поема Александър Кръстев, който става учител във варненската девическа гимназия и успоредно с това ръководи хора и оркестъра на музикалното дружество „Гусла“, създадено от Добри Христов.

Веднага след назначаването си в гимназията той свиква учителски съвет, на който е гласувано да се закупят: ново пиано, струнни инструменти и нотен материал. В изградения от него музикален кабинет часовете по музика започват интензивно. Той укрепва гимназиалния хор, а по-късно обединява девойките, проявяващи музикален интерес, в кръжок за музикално изкуство. В него момичетата подготвят и изнасят реферати за големи композитори, като освен да четат, трябвало и да свирят. През 1928 г. той подарява на петокласничките в гимназията соловата си песен по текст на П. Р. Славейков – „Не пей ми се“, която девойките сами решават да издадат и отпечатат в полза на фонда за бедни ученички при гимназията. Александър Кръстев държи много да изгради добра музикална култура сред учащите се, като им създава възможност да слушат хубава музика. Той казва:

„Щом заобичаш музиката, постепенно започваш да я чувстваш и да разбираш нейния език. Слушането на хубава музика трябва да ти стане необходимост, за да се запознаеш не само със световната класическа, романтична и съвременна музика, но и с нашето музикално творчество.“⁶

Когато във Варна гостуват „големи артисти“⁷, Александър Кръстев ги кани да изнесат концерт в салона в девическата гимназия, а за бедните момичета издейства да влизат без билет, за да могат да слушат. Дъщеря му си спомня за тези мероприятия, като най-бележити според нея са концертите на Панчо и Любен Владигерови, цигуларката Недялка Симеонова, пианиста Херман Грус и др. Заедно с това Кръстев подготвя и изнася с момичетата редица оперети, между които едноактната „Вълшебният кладенец“ и „Лъжите на маркизата“ от Бордез, „Златното момиче“ от Маестро Атанасов и др. По предложение на Александър Кръстев през 1929 г. се образува фанфарен оркестър към гимназията. Честите концертни прояви, организирани от Александър Кръстев, имат сериозен принос за обогатяване и разнообразяване на музикалния живот във Варна.

Въпреки засилената му педагогическата дейност, той не изоставя работата си с дружество „Гусла“. Три месеца след пристигането му във Варна се състои първият концерт на дружеството. То участва в мероприятие в полза за построяване на паметник „Цар Освободител“ в Морската градина. Година по-късно членовете на музикалното дружество посещават Цариград, за да отслужат литургия в църквата „Свети Стефан“ и концерт в Духовната семинария. Хорът на дружеството концертира често, като в репертоара му влизат светски и духовни песни, както и голяма част от творбите на Александър Кръстев. Интересна е появата на статия във вестник „Свободен

⁶ Ранкова, В. Цит. съч., с. 61.

⁷ Пак там.

глас“, написана от варненски граждани, със заглавието „Какво става с Дружество „Гусла“?:

„Доброто начало на Добри Христов изглежда като да е окончателно погребано. За съжаление след заминаването му от Варна всичко съградено от него с толкова труд и енергия постепенно се руши, докато днес не се чува повече името на д-во „Гусла“. Питаме наследника на г-н Добри Христов – г-н Алек Кръстев, какво прави той за съживяването и поддържането на дружеството или по-добре в пасивност да съзерцаваме националната музика. Прочие не счита ли той за свой дълг да излезе от пасивността си и да поднови хора и тамбурашкия оркестър при д-во „Гусла“? Апелираме да се прояви заинтересованост към това хубаво дело на Добри Христов и дейността да се поднови.“⁸

Статията е написана през 1914 г., когато Добри Христов е вече преподавател в Държавното музикално училище в София, а няколко години по-късно ще стане и негов директор.

Александър Кръстев работи едновременно с 5 – 6 хорови състава. Повече от три десетилетия ръководи варненския катедрален хор, който винаги е бил начело на всички общоградски тържества и инициативи. Той е най-големият във Варна и надвишава повече от 60 души. Част от хористите са тези от дружество „Гусла“. Репертоарът на хора отново не е само църковен, а включва и светски произведения. Подготвят се песни за озвучаване на филми („Живият труп“), както и за драматични пиеси („Старият Хайделберг“) и др. Хорът е поканен да пее на освещаването на парк-музей Владислав Варненчик, който съществува и до днес. През 1925 г. група хористи от църковните хорове в града основават ново музикално дружество под името „Морски звуци“, чийто диригент отново е Александър

⁸ Варненски граждани. Какво става с д-во „Гусла“? – В: *Свободен глас*, 1914, брой 61, с. 2.

Кръстев. Хорът на „Морски звуци“ участва в Симеоновите тържества в Преслав и Варненските музикални тържества. След 1931 г. Александър Кръстев става председател на дружеството и продължава концертната му дейност⁹. Заради работата му като диригент на Катедралния хор Кръстев е провъзгласен през октомври 1942 г. за почтен член на Дружеството на църковно-хоровите диригенти в България. Катедралният хор е ядрото на хор „Гусла“, по-късно на хор „Морски звуци“, а след 1944 г. и на хора на Варненската държавна опера. Именно тази добра хорова традиция в града е основа на събитието Майски хоров фестивал (1967), който съществува и до днес като международен хоров конкурс. Години след смъртта на Александър Кръстев неговите хористи си спомнят с радост за него:

„Александър Кръстев беше най-добрият хоров диригент във Варна. Той беше много забавен, обичаше шегите и в компания винаги правеше впечатление с веселия си характер. Въпреки малкото възнаграждение, което ни се заплащаше от църквата, ние посещавахме хора, защото много го обичахме.“¹⁰

Това са думи на Иван Стефанов, дългогодишен хорист. Александър Кръстев заедно с Иван Стефанов и Димитър Младенов (пианист, цигулар и диригент) инициира основаването на оперетна дружба в града, което е подпомогнато финансово от варненския меценат Коста Ранков и така успешно през 1919 г. се слага началото на „Варненската благотворителна оперетно-драматична дружба“ с председател на артистичния съвет Александър Кръстев. В салона на театър „Ранков“ във Варна се изнасят оперетите „Маркиз Бонели“, „Граф Люксембург“, „Крокодилът“ и над 60

⁹Вж.: в-к „Черно море“, Варна, бр. 3904 от 8.12.1940.

¹⁰ Ранкова, Велислава. Александър Кръстев, с. 56.

пъти „Царицата на Чардаша“. За съжаление оперетната дружба просъществувала само две години, поради липса на финанси.

Въпреки това Александър Кръстев не спира да инициира създаването на музикални институции. Отдаден на работата си като педагог, той предлага на Министъра на просветата, Стоян Омарчевски, да се създаде музикално училище в града. Така през есента на 1922 г. се открива първото частно музикално училище, на което Кръстев става директор. Училището няма собствена сграда и затова уроците се провеждат или в кабинетите на девическата гимназия, или в домовете на учителите. Преподаватели са: Димитър Младенов, Иван Стефанов, Найденов, Надежда Драсова и др. По спомени на дъщерята на Александър Кръстев в училището се изучават предметите: солфеж, елементарна теория, пиано, цигулка, виолончело, пеене и други, а годишните продукции на класовете се изнасят в Летния театър. Същата година Добри Христов е назначен за преподавател в Държавната музикална академия. Към музикалното училище, най-често под ръководството на Александър Кръстев, се устройват опреснителни курсове по пеене, а през 1927 г. е организиран курс за църковни диригенти. Училището продължава дейността си три години и е закрито поради липса на финанси. Според книгата на Йордан Каранов „и сега като минавате по улица *Марин Дринов* № 42, ще видите малка табелка, на която е написано Музикално училище.“¹¹ Възможно е наистина да е имало такава табела, която да показва съществуването на институцията, но към днешна дата, на въпросната улица се намира една съборена къща, която вероятно е била домът на Александър Кръстев.

През 1926 г. във Варна се създава Културно-просветно читалищно дружество с няколко отдела. В музикалния отдел са Александър Кръстев,

¹¹ Каранов, Й. Цит. съч. , с. 31.

Димитър Младенов, Найден Найденов, Йордан Тодоров и други. Дружеството има за цел да подкрепи всички културни начинания в града. Малко след създаването му, по инициатива на музикалният отдел, се провеждат първите в страната местни музикални тържества. Александър Кръстев е споделял, че в концертите на тържествата трябва да участват местните, варненски музикални сили и културни дейци, но Найден Найденов и друга част от комитетата са на мнение, че те не трябва да бъдат само с местен характер¹². Поради тази причина читалището се обръща за съвет към София, където също се е образувал друг музикален комитет начело с Добри Христов, Иван Камбуров, Панчо Владигеров и др. Двата комитета започват организирането на музикалните тържества и целта е те да имат общобългарски характер. Така на 23 юли 1926 г. се състои първият концерт в летния общински театър. В програмата на първите тържества са включени: три симфонични концерта, два камерни и един заключителен вокален с хорови и индивидуални участия. По същото време в края на юли и началото на август Александър Кръстев е изпратен от Министерството на просветата да проведе опреснителни курсове по пеене за основните и прогимназиалните учители в град Лъджене (Велинград). Поради тази причина той не е успява да присъства на концертите. По спомени на Велислава Ранкова, публиката на първите тържества е била по-малобройна от самите изпълнители, които са запълвали свободните места¹³. Въпреки това на следващата година се състоят вторите музикални тържества. В концерта по случай откриването взема участие сборният хор на дружество „Морски звуци“ и Катедралният хор, а Александър Кръстев дирижира кантатата си „Линее нашето поколение“. Тържествата се провеждат 12 години, но поради финансови и

¹² Ранкова, В. Цит. съч., с. 87.

¹³ Пак там, с. 88.

административни затруднения прекъсват дейността си. Александър Кръстев е активен участник и като диригент, и като автор на песни, включени във вокалните концерти. Близо 20 години по-късно тържествата са възстановени под името „Варненско лято“, а през 1966 г. фестивалът придобива международен статут. Съдейки по тези дати, „Варненско лято“ би следвало тази година да навърши 62 години, но през 2016 г. варненци честваха юбилейното 90-годишно издание на фестивала. Очевидно за основа на „Варненско лято“ се смятат Летните музикални тържества в града.

По инициатива на Александър Кръстев през 1930 г. започва построяването на сградата на общинската опера в града. Две години по-късно, по случай откриването ѝ, той написва Тържествена кантата, която дирижира на концерта. Сградата на операта е построена на пл. „Мусала“, където съществува и до днес.

Две години по-късно Кръстев решава да сформира граждански радиоклуб, чийто председател става. Задачата на клуба е да се открие местна радиостанция с малък предавател. Благодарение на радиотехника Георги Щерев в града се открива радиопредавателна станция. За музикален сигнал се използва мелодията „Горда Стара планина“. В началото е опъната антена между две съседни улици. Малко по малко с помощта на Радио София сигналът се разпростира до Шумен, Добрич и Бургас. Официално радиопредавателят е открит на 9 декември 1934 г., а за програмен ръководител е избран Александър Кръстев. Две години по-късно финансовата издръжка на радиото се поема от държавата и така се построява по-мощен предавател. Така създаденото от Александър Кръстев Радио Варна съществува и до днес.

Композиторът не се отказва от идеята да създаде ново музикално училище. През 1935 г. със заповед на Министерството на просветата е

открито Средно музикално училище в града, но без необходимата материална помощ. Училището продължава дейността си само една година и мечтата на Александър Кръстев остава неосъществена. Едва през 1944 г. делегати, сред които и Кръстев, се явяват пред Министъра на просветата с молба във Варна да бъде открито музикално училище¹⁴. Със заповед от 2 ноември същата година в града е открито Средно държавно музикално училище във Варна. Първият директор на училището от 16 декември е Найденов. Официалното откриване е на 25 февруари 1945 г. с концерт в Народния театър. Общият брой на учениците е близо 110 души, като се изучават цигулка, пиано и пеене. Училището няма собствена сграда и затова се помещава в няколко различни стаи в града, като за всеки предмет има отделна стая на различна улица. През 1956 г. училището получава името *Добри Христов* и впоследствие заема сградата, в която се помещава в момента.

Александър Кръстев умира внезапно на 11 юли 1945 г. във Варна. За уважението и признателността на варненци към делото му свидетелства поставената на 20 август 1974 г. паметна плоча на къщата му на ул. „Марин Дринов“ № 44. Въпреки че сградата е обявена за паметник на културата, към днешна дата там няма нищо. Следата, оставена от Александър Кръстев, е запомнена от малцина, а делото му сякаш просто е изтрито.

Библиография

Гайтанджиев, Генчо. Александър Кръстев. София, 1962.

Каранов, Йордан. Александър Кръстев. Варна, 1971.

¹⁴ Каранов, Й. Цит. съч., с. 32.

Национално училище по изкуствата „Добри Христов“. 60 години.

Национално училище по изкуствата „Добри Христов“, Варна, 2004.

Ранкова, Велислава. Александър Кръстев. София, 1980.

Стателова, Розмари. Лятото на българската култура. Варна, 1996.

Варненски граждани. „Какво става с д-во „Гусла“?“. – В-к „Свободен глас“, бр. 61, 1914, с. 4.

В-к „Черно море“, Варна, бр. 3904 от 8.12.1940, с. 4.